

Lunds Universitet

Avd. för Litteraturvetenskap, SOL-centrum

Handledare: Bibi Jonsson

2014-06-05

Jenny Johnson Johnen

SSLK10

North ~~and~~ vs. South

En litterär studie av den sociala geografin i 1800-talets
England

Sammanfattning

North and South är en socialrealistisk roman av Elizabeth C. Gaskell som undersöker klassdistinktionen mellan arbetstagare och kapitalägare. Syftet med uppsatsen är att undersöka vilka ekonomiska, sociala och kulturella klasskonflikter som karaktärerna i romanen ställs inför och hur de speglar de historiska motsättningar som fanns under 1800-talets industrisamhälle. Med hjälp av marxistisk litteraturteori och Bourdieus klassteori granskar uppsatsen mötet och förhållandet mellan arbetarklass och medelklass. Genom att använda Bourdieus redskap och begrepp framstår det antagonistiska förhållandet som Gaskell förmedlar mellan klassgränser men även inom en specifik klass. Marxistisk litteraturteori bidrar till att placera romanen i relation till tidens sociala och historiska horisont.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	3
Inledande del	5
Inledning	5
Syfte och frågeställningar	6
Teoretiska utgångspunkter	7
Marxism	7
Marxistisk litteraturteori	8
Bourdieu's klassteori	9
Forskningsbakgrund	11
North and South	12
Metod	14
Huvuddel	16
Historisk bakgrund	16
Om romanen	17
Litteraturstudie	19
Miljöporträtt	19
Sociala rum	22
Slutsats	28
Avslutande del	31
Referenslista	31
Primärlitteratur	31
Sekundärlitteratur	31
Övriga källor	32

Inledande del

Inledning

Elizabeth C. Gaskells debutroman, *Mary Barton* (1848), har kallats för den allra första arbetarromanen, och Karl Marx lär ha uttalat sig om att Elizabeth C. Gaskell har gjort mer för socialismen än alla historieskrivare och agitatorer tillsammans.¹ Trots sin stora framgång och genomslagskraft för tiden är hennes författarskap sorgligt bortglömt. I Sverige blir detta synligt då endast ett fåtal av hennes romaner finns tillgängliga på svenska. Som författare var hon samtida med Anthony Trollope, George Eliot och systrarna Brontë, bara för att nämna några. Charles Dickens var dock den som stöttade och vägledde Gaskell till berömmelse och han publicerade flera av hennes verk i sin tidskrift *Household Words*.²

Som både historie- och litteraturintresserad känner jag mig manad att undersöka hennes författarskap närmare och jag har valt att genomföra en litterär analys av *North and South* (1855). Det är en roman som vid första anblick framstår som en romantisk kärleksberättelse med stora likheter till Jane Austens *Stolthet och Fördom* (1813). Romanen är dock socialrealistisk då den lyfter fram, kritiserar och problematiserar samhällssituationen i 1800-talets England. Likt *Mary Barton* räknas *North and South* som en industriroman. I den problematiserar hon klassdistinktionen mellan arbetstagare och kapitalägare, enligt Karl Marx klassdefinitioner från *Det kommunistiska manifestet* (1848). *North and South* kan dock sägas ha flera motiv än det socialrealistiska. Romanen har också kallats för en bildningsroman. Den handlar nämligen om protagonisten Margeret Hales personliga utveckling från en ung och oerfaren kvinna, uppvuxen i en socialt avskärmad och skyddad miljö i södra England, till en allt mer mogen och ansvarstagande kvinna när hon möter det norra England, med dess uppåtsträvande medelklass bestående av köpmän och producenter.³

Utöver den samtida översättningen som jag har funnit, endast tillgänglig för läsesalslån på Universitetsbiblioteken i Lund och Uppsala samt Kungliga biblioteket i Stockholm, existerar det av allt att döma inte fler svenska översättningar av denna roman.⁴ Detta bekräftar det jag nämnde tidigare, om Gaskells förbisedda och glömda författarskap. Det finns dock tecken på att hennes popularitet är på uppåtgående. Det engelska produktionsbolaget BBC har under

---

¹ Ruth Halldén, *Radikaler & Viktorianer*, Stockholm, 2004, s.106

² Gerald DeWitt Sanders, *Elizabeth Gaskell*, New Haven, 1929, s.64

³ Jennifer S. Uglow, *Elizabeth Gaskell: a habit of stories*, 1993, s.369

⁴ Se Elizabeth C. Gaskell, *Margareta eller norra och södra England: en roman*, Stockholm, 1856.

årens lopp valt att filmatisera flera av Gaskells romaner, däribland *Wives and Daughters* år 1999, *North and South* år 2004, samt *Cranford* år 2007. Det finns också indikationer på att *Mary Barton* står på tur för en filmatisering.⁵ Denna medieexponering har lett till en renässans för hennes författarskap och flera av hennes romaner kommer i ständiga nyutgåvor.

Syfte och frågeställningar

Viktorianska England var ett strikt och klassmedvetet samhälle där rörligheten mellan olika klasser var mer eller mindre utesluten, och det fanns generellt mycket liten kontakt över klassgränserna. Helt eller delvis kvarstår den problematik som uppstod i samband med att kapitalismen kom att dominera det ekonomiska systemet. Magnus Nilsson, professor i litteraturvetenskap vid Malmö Högskola, hävdade under en föreläsning att utan kapitalister existerar det ingen arbetarklass.⁶ Den klasspolemik som uppstod under denna period, mellan medelklass och arbetarklass, resulterade i många orättvisor och missförhållanden. Dessa skildrades på såväl den politiska som på den litterära arenan. Jag finner det intressant att undersöka hur detta tar sig uttryck i Gaskells roman *North and South*.

Det är med utgångspunkt från hennes förmåga att skapa berättelser som tilltalar en stor läsekrets som jag kommer fram till syftet med denna litteraturanalys. Med trovärdighet och en känsla för detaljer målar hon upp det brittiska samhället med dess rådande klassmotsättningar. Mitt syfte är att undersöka klassbegreppet i Gaskells roman *North and South*. Vidare vill jag granska hur de olika karaktärerna i romanen ställs inför olika konflikter och jämföra hur dessa konflikter speglar de klassmotsättningar som fanns under 1800-talets industrisamhälle.

Litteraturstudien utgår från följande frågeställning:

- Hur gestaltas mötet mellan människor i norr och syd, i förhållande till de ekonomiska, kulturella och sociala klasskonflikter som uppstått i samband med att England industrialiseras?

Utifrån denna frågeställning vill jag på ett mer övergripande sätt se vilka möjligheter det finns för karaktärerna, inom de olika sociala rummen, att genomföra en så kallad klassresa.

---

⁵ Maggie Brown, "BBC turns its back on period glitz with gritty look at working-class Manchester" *The Observer*, 2012-12-01 <http://www.theguardian.com/tv-and-radio/2012/dec/01/bbc-gritty-look-working-class>, hämtad: 2014-04-03

⁶ Magnus Nilsson, "Litteratur som klasspolitik", *ABF play*, <http://www.abfplay.se/Video/Player/1711>, skapad: 2013-04-06, hämtad: 2014-03-31

Teoretiska utgångspunkter

Mycket av innehållet i romanen bottenar i klasskamp och jag har valt att utgå från grunderna i marxistisk litteraturteori då jag utför en litterär textanalys på *North and South*. Teorin hjälper mig att sätta ramarna, det vill säga tillvägagångssättet, för hur den litterära textanalysen ska utföras och framförallt; den sätter *klass* i fokus. I Nationalencyklopedins definition står det att klass ”används vid indelning enligt ekonomiska och sociala kriterier”.⁷ Begreppet kräver dock en mer utökad förklaring och genomgång för att visa på dess breda betydelse. Enligt historikern Ulrika Holgersson har det i tusentals år funnits sociala, materiella och kulturella skillnader mellan människor i utvecklade samhällen.⁸ Hon lyfter därmed fram en tredje kulturell dimension som äldre klassanalyser inte tar direkt hänsyn till. Två teoretiker som också sätter kulturen i fokus är kulturteoretikern Raymond Williams, verksam inom den marxistiska litteraturteorin, och sociologen Pierre Bourdieu. Deras klassteorier ger mig kunskap och redskap för att kunna besvara mina frågeställningar. Anledningen till varför jag inkluderar Bourdieu kan förklaras med att jag är fascinerad av hur brett hans teorier kan tillämpas. Redan vid första läsningen av *North and South* kom jag på mig själv att fundera över hur vissa karaktärers utveckling kunde förklaras enligt Bourdieus klassteori. Därmed väcktes tanken på att inkludera hans teorier i denna litterära studie.

Marxism

Det är nödvändigt att inleda med grunderna i marxistisk teori, då denna utgör grunden för den litterära teori som jag senare utgår från. De samhällsproblem och orättvisor som ägde rum under den viktorianska perioden bemöttes på den politiska arenan av Karl Marx och Friedrich Engels. Klasskamp, som de tillsammans förordade i *Det kommunistiska manifestet* (1848), utvecklades i samband med övergången till det moderna kapitalistiska samhället. Klass menade de var något människan föds in i och är inte resultatet av fria val. När det feodala samhället föll, förenklades klassdistinktionerna. Manifestet utgår från att två nya utmärkande klasser ställs mot varandra; bourgeoisien mot proletariatet. Det vill säga det kapitalägande borgerskapet mot de egendomslösa arbetarna. Dessa två står i antagonistiskt förhållande till varandra; den första härskar över den andra. Den egendomslöse tvingas sälja sin arbetskraft till den industriägande kapitalisten, vilken i sin tur kan sälja sin produkt med stora vinster. Detta antagonistiska förhållande mellan klasserna resulterade i flera orättvisor och konflikter i

---

⁷ Klass. <http://www.ne.se/enkel/klass>, *Nationalencyklopedin*, hämtad 2014-03-27

⁸ Ulrika Holgersson, *Klass: feministiska och kulturanalytiska perspektiv*, 2011, s.11

vad Marx benämner klasskamp. Denna klassdiskurs, som ägde rum på olika arenor, påverkade i sin tur många författare i olika vetenskaper däribland Engels, historikern Thomas Carlyle, och inte minst Elizabeth Gaskell själv.⁹ I England talas det inte på samma sätt om bourgeoisien som i andra delar av Europa. Där hade aristokratin och bourgeoisien sedan 1600-talet närmast sig varandra och vuxit ihop. Mer om det engelska klasssystemet diskuteras i den historiska bakgrunden längre fram.

Marxistisk litteraturteori

Även om både Marx och Engels hade vissa kopplingar till litteratur och ofta uttalade sig om litteratur, är det inte de själva som utvecklat den marxistiska litteraturteorin. Istället är det flera litteraturkritiker som har utgått från grunderna i den marxistiska teorin och därifrån utvecklat en teori som är applicerbar på det skrivna ordet. Till skillnad från de flesta andra litterära teorier har den marxistiska en dialektisk syn på litteraturen. Detta innebär att den marxistiska litteraturteorin inte betraktar litteratur och samhälle som åtskilda fält.¹⁰ Verket analyseras dels utifrån författarens struktur och innehåll, dels utifrån förhållandet mellan litteratur och samhälle. Detta ”förutsätter en tolkning av förhållandet mellan texten och tidens sociala och historiska horisont.”¹¹ Professor Stefan Jonsson, vars forskning har sin bas i kulturteori, har i boken *Litteraturvetenskap – en inledning* ett kapitel som handlar om marxistisk litteraturteori.¹² Han placerar det marxistiska begreppet *praxis*, vilket Marx kallade för världens motor, i fokus för artikeln. Detta innebär att människan är fri att skapa sig sin egen historia, men samtidigt är hon bunden till den kontext hon föds in i.¹³ Appliceras *praxis* på litteratur innebär det att författaren är fri att skapa sin egen unika berättelse, efter vad som är viktigt och relevant för hen, men författaren är ändå en produkt av sin tid. Jag har valt att låta detta dialektiska förhållande utgöra ramen för hur denna litteraturstudie kommer utföras.

Ett centralt tema för litteraturteorin är sprungen ur den marxistiska teorin och det gäller förhållandet mellan samhället och människan. Basen i samhället utgörs av materiella faktorer. Människans tankar, kultur och ideologi står i beroendeställning till den ekonomiska basen och fungerar som en överbyggnad. Marx menade att ”det materiella bestämde det mänskliga varat

---

⁹ John Stevenson ‘Aspects of the industrial revolution’, Patrick K. O’Brien. & Roland E. Quinault (red.), *The industrial revolution and British society*, 1993, s.229

¹⁰ Stefan Jonsson, "Marxistisk litteraturteori" ur *Litteraturvetenskap - en inledning*. Red. Staffan Bergsten, 2006, s.102

¹¹ Jonsson, 2006 s.103

¹² Jonsson, 2006, s.102

¹³ Jonsson, 2006, s.100

och inte tvärtom”.¹⁴ Den marxistiska litteraturteorin har stått i ständig utveckling och beroende på hur litteraturteoretiker tolkat detta samhällsliga paradig, har litteraturteorin tagit olika riktningar.

Raymond Williams

Kulturteoretikerna menade istället att det var de kulturella och sociala processerna som borde studeras, då det var de som orsakade indelningen i högt och lågt. I Williams bok *Culture and Society, 1780-1950* (1961) lyfter han i inledningen fram fem begrepp som är viktiga att följa: industri, demokrati, klass, konst och kultur. De är viktiga i den meningen att de står under ständig förändring. Han menar att begreppen redogör för hur samhället ser ut vid ett visst tillfälle. Studeras begreppen över tid, framkommer ett historiskt perspektiv för hur samhället i stort förändras.¹⁵ Utifrån den karta som Williams målar upp kan förhållandet mellan människan och samhället studeras. I bokens inledning beskriver han de olika begreppen, utifrån vilka jag har försökt att lyfta fram skildringar i texten. Klass, med indelning av människor i olika grupper, har likt demokrati funnits sedan urminnes tider men den moderna betydelsen av klass kan spåras tillbaka till mitten av 1700-talet. Den sociala distinktionen mellan människor, så som betydelsen av klass ser ut idag, kom dock inte i bruk förrän mot slutet av 1700-talet. Först kom de lägre klasserna och runt 1790-talet kom de högre klasserna och medelklassen. Från 1815 talas det om arbetarklass och från 1820 om överklass.¹⁶ Begrepp som klassförakt, klassmedvetenhet, klasskonflikt, klasskamp och klasslagar blir samtliga aktuella under 1800-talet. Det unika med framväxten av det nya kulturbegreppet är att det står i nära relation till de historiska förändringarna inom industri, demokrati och klass. Kultur symboliserar viktiga reaktioner på förändringarna inom det sociala, ekonomiska och politiska livet. Genom att fokusera på kultur, menar Williams att man kan studera orsakerna till vad som ses tillåtet och inte tillåtet.¹⁷

Bourdieu's klassteori

Från marxistisk litteraturteori ska jag nu röra mig in i sociologins värld där Bourdieus teorier om klass får utgöra navet för denna litteraturstudie. De flesta av Bourdieus begrepp som jag hänvisar till är utarbetade över lång tid och de är därför ganska svåra att definiera. Detta beror bland annat för att han inte lade fram några slutgiltiga definitioner av de begrepp han använt

---

¹⁴ Holgersson, 2011, s.99

¹⁵ Raymond Williams, *Culture and society*, 1999, s.13-19

¹⁶ Williams, 1999, s.13-19

sig av, men även för att sekundärtolkare kan ha en subjektiv uppfattning om dess betydelse. Jag utgår i första hand från hans egna förklaringar av begreppen. Vad det gäller hans texter har jag i huvudsak använt mig av de utdrag från *La Distinction* (1979), som finns översatt till svenska i *Kultursociologiska texter* (1993). Här presenteras bland annat en hierarkisk struktur över *det sociala rummet*, som är baserad på olika yrkespositioner med skilda kombinationer av resurser och makt.¹⁸ Bourdieu tar upp metaforen *den sociala stegen* och diskuterar individers sociala mobilitet, det vill säga deras möjlighet att röra sig inom klassen.¹⁹ Detta problematiserar den sedvanliga modellen om över-, medel- och underklass, något jag anser kan hjälpa mig förklara och analysera karaktärernas eventuella rörelse i det sociala rummet.

För att kunna placera in olika individer i en struktur, det sociala rummet, använder Bourdieu sig av olika begrepp. Han menar att de kapital en människa kan förfoga över kan delas in i tre olika grupper. *Det ekonomiska kapitalet* består av materiella tillgångar i form av inkomster, arv eller förmögenheter.²⁰ *Det kulturella kapitalet* framstår mer komplext men kan förenklat beskrivas som en kulturell kompetens som ger makt och möjligheter i ett visst socialt sammanhang. Det förvärvas genom familjens fostran och skolans utbildning.²¹ *Det sociala kapitalet* utgörs av ”kontakter, relationer och umgängeskretsar varifrån man vid behov kan hämta erforderligt ’stöd’”, vilket är viktigt för att individer ska kunna erhålla eller behålla anseendet och samhällets förtroende.²² När dessa tre olika former av kapital legitimeras sägs det att de övergår i ett *symboliskt kapital*. De får en symbolisk mening när de erkänns och synliggörs, och först då blir de maktfaktorer. De räknas dock inte som en fjärde grupp eftersom det symboliska kapitalet befinner sig på en annan nivå.²³ Dessa kapitalformer bildar det sociala rum som individer tar plats i. Bourdieu har valt att låta specifika delar av detta sociala rum kallas för *fält*. Dessa består av grupper av människor som delar liknande förutsättningar. Vanor och åsikter bekräftar tillhörigheten i gruppen och hjälper distinktionen mot andra närliggande fält. Bourdieu menade i sin undersökning om litteratur- och kulturkonsumtion att samhällsklasser kan särskiljas genom smak, vanor och konsumtion. Smaken är en markör som håller ihop ett fält och särskiljer en grupp av människor från andra.²⁴

Bourdieu talar om två möjliga klassförflyttningar som en person kan göra i samhället. Den

---

¹⁸ Pierre Bourdieu, *Kultursociologiska texter*, 1994, s.19

¹⁹ Bourdieu, 1994, s.284

²⁰ Holgersson, 2011, s, s.146

²¹ Holgersson, 2011, s.146

²² Bourdieu, 1994, s.280

²³ Holgersson, 2011, s146

²⁴ Bourdieu, 1994, s.298-300, 303-310

första kallas *vertikal förflyttning*, och detta innebär att individen rör sig inom ett fält, i samma hierarki. Detta är den vanligaste typen av förflyttning menar Bourdieu. Då jag senare i texten diskuterar karaktärernas förändringsutveckling är det denna typ av vertikala förflyttningar som individen gör. Den andra typen av förflyttning som Bourdieu talar om kallas *transversal förflyttning*. Detta innebär en individs övergång från ett fält till ett annat. Förflyttningarna kan även ske inom samma fält. För att kunna genomföra en transversal förflyttning krävs det en konvertering av kapital, till exempel från ekonomiskt kapital till kulturellt kapital. Denna transversala förflyttning, föreställer jag mig, representerar det vi i vardagligt tal kallar för klassresa.

Forskningsbakgrund

England tillhör ett av de första länderna att industrialiseras i världen och detta tar sig olika uttryck, bland annat uppkomsten av större orter och städer. Olika institutioner i det urbana samhället växer fram: muséer, konserthus, teatrar och allmänna parker. Den gemensamma faktorn är att de främst är tillgängliga för över- och medelklass. Flera dagstidningar och tidsskrifter samt distributionen på böcker ökar på grund av bättre och billigare tekniker. I studiet av historia för denna tid talas det en hel del om frågan ”*condition of the working class*”. Denna fras användes först av Carlyle, i *Chartist* (1839), som hade stor kunskap om den franska revolutionen 1789. Med denna i åtanke oroades han för ett liknande politiskt uppror i England. Han sympatiserade därför med de fattiga arbetarna och krävde sociala reformer för dem.²⁵ Denna farhåga för en politisk revolution i England initierade en diskurs kring det tudelade samhälle som vuxit fram i samband med industrialiseringen. Den leddes av historiker, politiker, filosofer och inte minst de skönlitterära författare som förde ut frågan till allmänheten. Klasskillnader, sociala orättvisor och kampen för demokratiska rättigheter lämnar tydliga avtryck i romaner skrivna mellan åren 1840-1860 och detta syns tydligt i Gaskells två industriromaner, *Mary Barton* och *North and South*.²⁶ Tillsammans med *Ruth* (1853) kompletterar Gaskell den trilogi av romaner som ingår i vad som kallas ”*novel of purpose*”. Denna typ av romaner skrevs med syfte att påverka läsaren till den grad att de i sin tur verkade för att reformera samhället.²⁷

---

²⁵ Andrzej Diniejko, “Thomas Carlyle and the Origin of the ‘Condition of England Question’” *The Victorian Web*, <http://www.victorianweb.org/authors/carlyle/diniejko1.html>, senast ändrad: 2010-01-04, hämtad: 2014-04-08

²⁶ Alison Chapman (red.) *Elizabeth Gaskell: Mary Barton, North and south*, 1999, s.7-15

²⁷ Amanda Claybaugh, *The novel of purpose: literature and social reform in the Anglo-American world*, Cornell University Press, 2007, s.7

Jag har valt att inte tala om Gaskell som en arbetarförfattare eller om hennes verk som arbetarlitteratur, eftersom det tycks vara begrepp som kom att användas senare. Romanerna skulle kunna kallas arbetarlitteratur, eftersom de per definition handlar om arbetare, men socialrealism och arbetarlitteratur är inte synonymt. Arbetarlitteratur kan vara socialrealistisk, men en socialrealistisk roman behöver nödvändigtvis inte befinna sig i genren arbetarlitteratur.

Mary Barton är en realistisk roman som utspelar sig i Manchester mellan åren 1839-1842 och handlar om de vardagliga svårigheter som arbetarna i staden utsätts för. Den tar helt arbetarnas perspektiv och kritiserar arbetsgivarna, i egenskap av producenter och tillverkare, hårt. Gaskell tar även upp problematiken med prostitution som var vida utbredd i industristäder som Manchester och den sociala stigmatisering som prostituerade kvinnor utsattes för. Detta ämne utvecklar hon till fullo i sin tredje roman *Ruth* där hon kritiserar den viktorska synen på synd. Om *Mary Barton* väckte mycket kritik när den släpptes, så blev det en fullständig storm när *Ruth* publicerades. Romanen brändes av läsare i protest mot dess innehåll och andra vägrade helt att läsa den.²⁸ Berättelsen i *North and South* kan enligt vissa kritiker ses som en förlängning av hennes första roman, *Mary Barton*, även om inga karaktärer är gemensamma. Gaskell fick där ta mycket kritik för att hon endast tog arbetarnas parti och *North and South* kan ses som en reaktion mot denna kritik.

North and South

Litteraturkritikerna ger oss läsare en mångfald av olika sätt att läsa och förstå Gaskell på. I denna del vill jag visa hur olika forskningsfält bemöter *North and South* och jag har valt att presentera tre forskningsfält i kronologisk ordning, för att visa hur kritiken förändras över tid. Av utrymmesskäl kan jag inte redogöra för samtliga forskningsfält och jag har bland annat valt att inte presentera religiösa eller nyhistoricistiska fält, eftersom jag inte finner dem aktuella för denna studie.

Det första fältet utgår från samtida kritiker som utifrån biografiska läsningar av romanerna försökte argumentera för huruvida Gaskell var en radikal och farlig sympatisör för de fattiga i samhället. Utifrån den viktorska synen på medelklasskvinnan borde kvinnans liv i första hand handla om familjeliv, moderskap och känslor. Flera kritiker menade att detta var deras verklighet och från dessa teman kunde de skriva realistiskt.²⁹ Gaskell, tillhörande den konservativa medelklassen, kritiserades därför starkt för sin realistiska berättelse, *Mary*

---

²⁸ Jill L. Matus, *The Cambridge companion to Elizabeth Gaskell*, 2007, s.3

²⁹ Matus, 2007, s.182-184

Barton, som så tydligt är kritisk till det politiska samhället och förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare. Kvinnor ansågs varken ha kunskap eller erfarenhet av politik. För tiden bedömdes hennes industriromaner istället vara skrivna utifrån känslor, inte kunskap. I en samtida men osignerad recension av *North and South* i den liberala veckotidningen *The Leader* anklagas hon för att ha alldeles för lite kunskap om bomullsindustrin för att kunna skriva sanningsenligt om den.³⁰

En av hennes kanske allra mest ivriga kritiker var aristokraten och litteraturforskaren David Cecil som var verksam under 1930-talet. Han ansåg att hennes talanger som författare vara begränsade till hennes kön; okritisk, känslös och intuitiv var kvaliteter som han tillskrev henne. Likt de flesta viktorianska kvinnorna kritiserade han henne för att vara begränsad till ett händelseöst liv i salongen. Hon var därför inte kapabel att skriva om politik och social misär, eftersom det krävde manliga kvaliteter och tankar.³¹ Inte ens samtida kritiker var så hårda i sin kritik mot Gaskell som Cecil var, kanske för att de hade kunskap om hur hon faktiskt hade levt sitt liv, i motsats till Cecils bristande kunskaper om författarinnans liv.

Det andra fältet utgörs av marxistiska läsningar av Gaskell, och hon framstår nu utan tvivel som en radikal författare. Hennes engagemang för arbetarklassen lovordas, men hennes slutsatser och lösningar anses alltför personliga och kan inte studeras som reella lösningar på klasskonflikten. Det är under 1950- och 1960-tal som Williams analyserar hennes två industriella romaner, i förhållande till bland annat Dickens *Hard Times* (1854) och Disraelis *Sybil* (1848). Han berömmar särskilt *Mary Barton*, eftersom den med stark realism återger livet utifrån arbetarklassens perspektiv. *North and South* är han inte lika intresserad av, med förklaring att udden inte är lika skarp som i hennes första industriroman. Jag tolkar det som att han menar att hon frångår fokus på arbetarklassen, och istället utgår från sig själv, det vill säga medelklassen.³² Jag är inte helt enig med Williams, och jag återkommer till detta i min slutsats. Williams sammanfattande diskussion om de industriella romanerna är dock att de är oerhört viktiga för hur vi ser på industrialiseringen idag, eftersom de förser oss med kunskap om hur livet såg ut vid denna oroliga tid.³³

Det tredje fältet blev aktuellt under slutet av 1980-talet och är fortsatt starkt påverkad av de marxistiska litteraturanalytikernas studie av Gaskells industriromaner. En central kritiker för detta fält är professorn och litteraturkritikern Patsy Stoneman. Hon granskar Gaskell

---

³⁰ Chapman, 1999, s.28

³¹ Chapman, 1999, s.38-41

³² Williams, 1976, s.99 ff.,

³³ Williams, 1976, s.99,

utifrån klass och genus, och hävdar att tidigare feminister inte tagit sig an och granskat Gaskells romaner ur ett genusperspektiv. Detta gäller särskilt *North and South*. Hon menar att detta kan bero på att hennes kvinnoporträtt inte framstått som direkt förtryckta, och att feministiska kritiker utifrån prioriteringar istället valt att granska andra samtida författare, som till exempel Charlotte Brontës *Jane Eyre* (1847).³⁴ Efter Stonemans uppmärksamhet kring Gaskell följer flera i hennes spår. Professor Terence Wright är en litteraturkritiker som tar sig an Gaskells romaner ur ett genusperspektiv. Han menar att det är få kvinnliga karaktärer som inte framstår som likvärdiga männen. I vissa fall, däribland i *North and South*, framstår den kvinnliga protagonisten till och med som det starkare könet. Wright menar att det endast är sociala konventioner som skymmer kvinnornas styrka.³⁵

Metod

Eftersom jag till viss del studerar historiciteten i romanen har jag inför arbetet med denna roman även valt att ta del av historiska föreläsningar och böcker som diskuterar de ekonomiska och politiska aspekterna av den industriella revolutionen. Den elektroniska kursen vid Yale Univeristy, *European Civilization, 1648-1945* (HIST 202), med professor John Merryman, har gett mig en bred förståelse för den industriella revolutionens framväxt i Europa. Därutöver har jag främst utgått från två böcker, där den ena, *Industry and Empire* (1968), har författats av Eric Hobsbawm, professor i ekonomi- och socialhistoria. Denna bok kommer i ständigt nya upplagor och ger information om hur Storbritannien, med fokus på den industriella revolutionen, har förändrats över tid. Den andra boken är en antologi, *The industrial revolution and british society* (1993), och är redigerad av Patrick O'Brien och Roland Quinault. För att bli mer insatt i annat än den historiska, ekonomiska och politiska sidan av den viktorianska eran, som till exempel den sociala tillvaron med konst, litteratur och moral, har jag funnit ett akademiskt projekt vid namn *The Victorian Web*. Det kan dateras tillbaka till hypermediaformatet, det vill säga före Internets tidsålder. Projektet tog sin start 1987 och initierades av George P. Landow, professor i engelska och konsthistoria vid Brown University.³⁶ Dessa böcker tillsammans med föreläsningar och artiklar från *The Victorian Web* kan ge mig en tillräcklig historisk grund för att kunna besvara mitt syfte och frågeställning.

---

³⁴ Patsy Stoneman, *Elizabeth Gaskell*, 2006, s.17

³⁵ Terence Wright, *Elizabeth Gaskell: "we are not angels" - realism, gender, values*, 1995, s.13-14

³⁶ *The Victorian Web*, <http://www.victorianweb.org/> hämtad 2014-05-14, senast ändrad: 2012-04-01

För att reducera notapparaten, har jag valt att låta sidhänvisningar till primärlitteraturen ske inom parentes direkt efter referat eller citat enligt följande exempel: (s.36).

Huvuddel

Historisk bakgrund

Romanen är skriven under vad som har kommit att kallas den viktoriańska eran i England, vilket förknippas med drottning Viktorias tid på tronen, åren mellan 1837-1901. Det brittiska imperiet når sin höjdpunkt kring denna period. Trots detta är England under denna period ett land med starka sociala kontraster. Vad som kan te sig förvirrande för den moderna läsaren är att denotationerna på klassbegreppen skiljer sig åt i England från övriga Europa. Därför vill jag ägna lite utrymme åt att försöka klargöra detta. Till att börja med kan det vara förvirrande av anledningen att två klassystem ska smälta samman. Det feodala ståndssamhället med adel, prästerskap, borgare och bönder ska förenas med industrialismens uttryck hög-, medel- och underklass.

Bourgeoisien i Frankrike skiljer sig åt från borgare i England. Detta kan förklaras med att imperialismen och kolonialhandeln, med start under 1600-talet, har resulterat i att borgerskapet och medelklassen närmade sig varandra i England. Det talas därför om medelklass i England och Bourgeoisie i Frankrike och Europa. Merryman använder sig vidare av den klassiska pyramiden för att förklara förhållandet mellan olika medelklasser. Överst finns det en mycket liten grupp som kan kallas den övre medelklassen. Det som särskiljer denna från andra är att de har tillgång till politisk makt. Under denna finns det en aristokratisk medelklass som ärvt sin klass i förhållande till den snabbt växande gruppen – de *nyrika*. Ordet kommer från franskans *nouveau riche* och började 1801 användas om människor som förvärvat sina rikedomar under samma generation. Merryman diskuterar bland annat medelklassen som en position som kan erhållas, till skillnad från klass som människan enligt Marx föds in i, eftersom en position kan förloras.³⁷ Att förlora sin position i det viktoriańska samhället sågs inte med blida ögon. Vidare beskriver Merryman medelklassen, i England med ett ord: *respectabilitet*. Detta innebär att ”det var medelklassen som skapade bilden av arbetarklassen genom att definiera den som ’den andra’, den negativa spegelbilden som stod för allt dåligt man själv ville undvika”.³⁸ Förhållandet över klassgränser är därför mycket begränsat. *Cash-nexus* är ett begrepp myntat av Marx som syftar till att den mänskliga

---

³⁷ John Merryman *Middle classes*, Yale University “European Civilization, 1648-1945 (HIST 202)” längd:50.36 publicerad: 2009-09-02 hämtad: 2014-04-03

<https://www.youtube.com/watch?v=zEk1JkYvj4&index=9&list=PL5D92C8FFB08155EF>

³⁸ Holgersson, 2011, s.152

interaktionen mellan två parter reduceras till att endast handla om ekonomisk överföring och ingenting annat.³⁹ I *Det kommunistiska manifestet* står det att utifrån nya klasser och förutsättningar förtrycks arbetaren på nytt. I det förindustriella och feodala England stod den jordägande aristokratin mot den stora andelen av jordbrukande bönder. Förhållandet mellan herrskap och tjänstefolk utarbetades över lång tid och där ifrågasattes mycket sällan den naturliga ledaren. Detta menar Marx och Engels att bourgeoisien eller den aristokratiska medelklassen river upp.⁴⁰

Synen på kvinnan och mannen differentierar sig kraftigt under den viktoriaiska perioden. I samtliga samhällsklasser råder en strikt patriarkal struktur, där männen är de som fattar viktiga beslut och kvinnan var mannen underlägsen.⁴¹ Stereotypa mönster för hur mannen respektive kvinnan skulle agera, var i de övre samhällsklasserna strikt skilda. Mannen förväntades försörja kvinnan och eventuella barn och kvinnans främsta uppgift var att ta hand om hemmet och uppfostra barnen.⁴² Det fanns en hederskodex där män i den aristokratiska överklassen redan som unga pojkar lärde sig att uppvärdera och beundra kvinnan likt en ägodel. Aristokratin föddes till gentlemän. Det var strikt förbjudet för en man att våldföra sig eller verbalt antasta en kvinna. Mannen skulle likt en gentleman skydda och försvara kvinnan.⁴³ Konceptet om vem som var, eller kunde vara, en gentleman utgjordes dock inte endast av klass. Det fanns också en moralisk komponent som byggde på medeltida riddarkodex vilket för in den feodala strukturen som samhället tidigare utgått från.

Om romanen

Först publicerad i tidskriften *Household Words* mellan 2 september 1854 och 27 jan 1855 gav Dickens, som redaktör för tidskriften, serien namnet *North and South*.⁴⁴ Romanen gavs efter veckopubliceringen i *Household Words* ut i volymform, där den indelades i två delar med ett omfång på femtiotvå kapitel. Varje kapitel har tilldelats en titel och inleds med en dikt eller ett citat för att rama in innehållet. Inte sällan utgår titeln från dikotoma par enligt; ”likes and dislikes”, ”masters and men” och ”false och true”, vilka i kombination med titeln indikerar att romanen undersöker olika motsatsförhållanden i samhället. Gaskell talade i brev med sina

---

³⁹ John Scott & Gordon Marshall (red.), *A dictionary of sociology* / [Elektronisk resurs], 3rd ed. rev., Oxford University Press, Oxford, 2009

⁴⁰ Friedrich Engels och Karl Marx, *Det kommunistiska manifestet*, 1848 (1903) s. 10-12
<http://runeberg.org/komanifest/> hämtad: 2014-05-28

⁴¹ Ulla Wikander, *Kvinnoarbete i Europa 1789 -1950*, 2006, s.43

⁴² Wikander, 2006, s.30

⁴³ David Cody, ”The Gentleman”, <http://www.victorianweb.org/history/Gentleman.html,senast> hämtad: 2014-05-27

⁴⁴ Matus, 2007, preface.

vänner om boken utifrån protagonisten Margaret, vilket skulle stämma överens med att hon i två tidigare titlar låtit romanerna bära titel efter sin protagonist (*Mary Barton* och *Ruth*).⁴⁵ Denna ambivalens förklarar den dubbla titeln från den svenska översättningen från 1856; *Margareta eller norra och södra England: en roman*.⁴⁶

Vad det gäller den berättande tiden i romanen så förhåller Gaskell händelser i romanen till årstider. Det går därför att beräkna att berättelsen utspelas över nästan fyra år. Det existerar flera yttre markörer på när romanen utspelar sig, om än inga direkta årtal. Den tydligaste är att karaktärerna med vana reser med järnväg. Med tanke på att Englands första järnväg färdigställdes 1830, och det kom att dröja till runt 1850 före större och publika järnvägar hade utvecklats över hela England drar jag slutsatsen att romanen är samtida.⁴⁷

Berättelsen inleds med att det råder bröllopsyra i huset på Harley Street i London. Den kvinnliga protagonisten har kommit dit från skogen för nio år sedan, i syfte att tämjas, utbildas och leka med sin jämnåriga kusin, som nu ska gifta sig. Efter kusinens giftesmål flyttar Margaret hem till sina föräldrar i Helstone, beläget i södra England. Efter att ha spenderat sommaren i det pittoreska samhället avslöjar fadern att han beslutat att lämna sitt prästerliga ämbete. Detta tvingar familjen att bryta upp och bosätta sig i norra England, i industristaden Milton. Margaret inser snabbt att livet i norr skiljer sig från det i söder, inte minst på grund av den smutsiga och fientliga omgivningen. Även människorna framstår som mer egoistiska och mindre medmänskliga. Den manlige protagonisten, Mr. Thornton, är ägare till ett lokalt spinneri i Milton och är en av faderns studenter. Mr. Thornton personifierar Margarets bild av människan i norr och hon kommer tidigt att förakta honom och det liv han representerar.

Margarets liv förändras den dag då hon knyter bekantskap med en jämnårig kvinna, Bessy Higgins, som trots sitt bräckliga och sjukliga tillstånd arbetar i Mr. Thorntons spinneri. Margaret knyter med tiden nära vänskapsband med hela familjen Higgins och detta ger henne unikt tillträde till arbetarklassens liv. Margaret upprörs eftersom hon på nära håll får uppleva den fattigdom, orättvisa och hopplöshet som råder bland arbetarna och detta leder till flera av de dispyter som Margaret genom berättelsen har med Mr. Thornton. Under sommaren, året efter att familjen Hale anlänt till Milton, utbryter en strejk bland arbetarna. Efter att Margaret av en händelse kommer emellan en mobb av strejkande arbetare och Mr. Thornton försöker hon, i egenskap av sitt kön, att skydda honom från ilskan av de strejkande arbetarna. Mr.

---

⁴⁵ Matus, 2007, s. 36

⁴⁶ Se Elizabeth C. Gaskell, *Margareta eller norra och södra England: en roman*, Stockholm, 1856.

⁴⁷ Hobsbawm, 1999, s. 90-91

Thornton som misstolkar syftet med Margarets agerande förklarar henne sin kärlek och friar, något hon kyligt avvisar. Hennes avsikt var att rädda arbetarna undan den militär och polis som Mr. Thornton påkallat. Mr. Thorntons agerande mot arbetarna efter strejken gör dock att han växer i Margarets tycke. I samband med att hon blir medveten sina känslor för Mr. Thornton räds hon att han förlorat sina för henne. Berättelsen avslutas med att de återförenas och finner varandra.

Litteraturstudie

Miljöporträtt

Gaskell utgår från ett realistisk skildrande och målar upp omgivningarna, som i sin tur avbildar en komplex bild av det samhälle hon skildrar. Jag har valt att inleda med att karaktärisera de geografiska miljöerna nord och syd. Jag vill här tydliggöra att ordningen för hur jag presenterar miljöerna i studien inte reflekterar den ordning som de framkommer i handlingen.

Milton - staden i norra England

När familjen Hale anländer till Milton i Darkshire blir de klassfördomar som den aristokratiska medelklassen i London och södra England bär på, synliga. Första gången staden skildras, ges bilden av hur ett stort svart moln svävar över staden och luften beskrivs bära en lätt lukt och fadd smak av rök. För att kontrastera norr från söder, beskrivs luften sakna naturliga dofter som från gräs och örter. Detta bidrar till att skildra de onaturliga effekterna av industrialiseringen i norr. Det är en stad med aktiv rörelse som beskrivs. De trånga gatorna fylls med olika typer av fordon som bär bomull i alla dess former. Staden tycks som präglad av bomull. Det får mig att tänka på det stående epitetet *cottonopolis*, det vill säga en stad som livnär sig på bomullsindustri, som fick följa Manchester i norra England under stora delar av 1800- och 1900-talet.⁴⁸

Inledningsvis beskrivs människorna som trängs på gatan som annorlunda dem i London. Både arbetarklass och medelklass är mer välklädda. Arbetarklassen beskrivs som mer högljudd och djärv, och de räds inte för att driva eller skämta med människor som står över dem i rank och status. Det sociala klimatet i samhället är hårt och beskrivs inte vara något för veklingar. Människorna liknas till granit, med en grovkornig yta men med en stark och hård insida. (s.281) I samband med att Margarets moster besöker henne i Milton, skildrar hon samtliga människor i staden med avsmak och förakt. De rika kvinnorna på gatan beskrivs som

---

⁴⁸ Cottonopolis. <http://www.oed.com/view/Entry/42499?redirectedFrom=cottonopolis> OED Online. Hämtad: 2014-05-14

överklädda, och inte en enda man, fattig som rik, bär måttsydda kläder. (s.332-333) De för henne främmande människorna i norr jämförs med dem i söder och åter igen lyfts smaklöshet fram som en egenskap som är förknippad med människan i norr. Synen på människorna varierar dock utifrån vem det är som skildrar dem.

Syd – Helstone och London

Huset på Harley Street i centrala London beskrivs som ett lyxigt hem tillhörande den aristokratiska medelklassen. Ett sätt att visa detta sker bland annat genom att beskriva möblemanget och kläderna som bärs av kvinnorna. Här omnämns en soffa med damaskmönster vilket är en teknik som härstammar från medeltida bysantisk kultur.⁴⁹ Även andra aspekter förmedlar lyx, bland annat de indiska sjalarna från Delhi som visas upp och beundras. (s.9) De beskrivs bland annat föra med sig en kryddig doft av österlandet. Dess funktion i Londonhemmet förmedlar det brittiska imperiets framstående handel, där exotiska handelsvaror har sänts hem och kom att utgöra en markör för klass.⁵⁰ 1800-talet är starkt präglat av renässansidealet och kvinnor ska skolas i musicerande och teckning. Pianot utgör en central klass- och statusmarkör för medelklassen.

I London är klassmötet inte synligt för Margaret på samma sätt som i nord. Kanske för att medelklass och arbetarklass rör sig i olika stadsdelar och tjänstefolket som arbetar i Londonhemmet lever undagömda från de andra i huset. Själv uttrycker hon det som att hon inte varken känner till deras förhoppningar eller farhågor. (s.339) I nord möter Margaret dagligen arbetarklassen på gatorna då de passerar förorten där familjen Hale lever på väg till arbetet.

På tågresan söderut från London till Helstone, beskrivs de gamla södra byarna som sovande med liten mänsklig aktivitet. (s.349) Människorna beskrivs som vänliga och nöjda med sin tillvaro.(s.355) Här råder ännu förindustriella feodala strukturer som tidigare varit verksamma över hela landet. Helstone, beläget i Hampshire i södra England, framstår mer som tagen ur en saga än ett verkligt samhälle och byn liknas vid ett av samhällena i Tennysons dikter. (s.13) Vacker grönskande skog omgärdar de pittoreska husen med rosor och kaprifol, och trädgårdarna är fulla av blommor i olika färger. Människorna som lever i det pastorala samhället har likt åtskilliga generationer före dem levt enligt feodala mönster och brukat jorden som om den vore deras egen. De beskrivs som fria och levande varelser, som

---

⁴⁹ Damask. <http://www.britannica.com.proxy.mah.se/EBchecked/topic/150470/damask> Encyclopaedia Britannica, hämtad: 2014-05-18

⁵⁰ Bourdieu, 1994, s. 298-300, 303-310

lever i harmoni med naturen. (s.18) Helstone beskrivs, i kontrast till Milton, som det oföränderliga naturliga samhälle som inte påverkats av det senaste seklets industriella framfart: "Nature felt no change, and was ever young". (s.350)

Möten och motsättningar

Milton, beläget i det mörka landet i norr, Darkshire, står emot Helstone, i det ljusa slumrande Hampshire i söder. Genom de rika naturbeskrivningarna av de både orterna, växer en antagonism fram dem emellan: norr med det kalla klimatet samt den karga och steniga naturen. Syd, med den varma, mjuka och fuktiga luften vars omgivning består av grönska. Människorna som lever och verkar i nord och syd, skiljer sig också åt kraftigt. Synen på religion, utbildning, kultur och traditioner är många gånger väsensskilda. Industrialismen tycks ha rubbat de traditionella klasstrukturerna i samhället.

Klassdistinktionerna är tydliga i både nord och syd men nord skiljer sig åt från de i söder. Den nyrika medelklassen har främst tillgång till ett stort ekonomiskt kapital. Inom sitt fält har de också tillgång till ett brett socialt kapital, men utanför det egna fältet existerar få relationer och kontakter. De saknar kulturellt kapital men ett fåtal försöker i syfte att uppnå detta genom att låta sig undervisas och skolas i vuxen ålder. Syd å andra sidan har sina sekelgamla strukturer med en medelklass som har tillgång till samtliga former av kapital; ekonomiskt, socialt och kulturellt. Den nyrika medelklassen försökte efterlikna överklassen och den aristokratiska medelklassen, där förmågor som musik, konst och litteratur värderades högt. Arbetarna i söder tycks vara mer påverkad av feodala strukturer. Där är förhållandet mellan herre och tjänare mer sammanflätade och fast i traditioner om tjänarens underlägsenhet.

I en sekvens där Margaret avråder Mr. Higgins från att ta arbete i söder beskrivs människan i söder berövad sitt kritiska tänkande. På grund av det hårda kroppsarbete arbetarna utför på åkrarna beskrivs de inte ens ha ork för att samlas och diskutera tankar och idéer. (s.279) Arbetarklassen i norr jämförs mot agrara arbetare i söder och trots att båda medför svåra levnadsförhållanden förmedlar Higgins sin insikt om den hopplöshet som råder för bägge grupper av arbetare. Han ställer sig frågan om vem som ska ställa världen till rätta om arbetarna i söder är för utarmade för att ta kamp mot orättvisorna.

North an' South have each gotten their own troubles. If work's sure and steady theer, labour's paid at starving prices; while here we'n rucks o' money coming in one quarter and ne'er a farthing th' next. For sure, th' world is in a confusion that passes me or any other man to understand; it needs fettling, and who's to fettle it, if it's as yon folks say, and there's nought but what we see?" (s.279)

Sociala rum

Gaskell förmedlar två olika sociala rum i Milton. Det är medelklassen, bestående av de två fälten: den aristokratiska medelklassen via familjen Hale som ställs i motsats till den nyrika medelklassen som representeras av familjen Thornton. Dessa två ställs mot det sociala rummet som består av den hårt strävande arbetarklassen som representeras av familjen Higgins. Jag har försökt att visa hur dessa är präglade av sociala klasstrukturer, kulturella mönster och ekonomiska förutsättningar.

Aristokratiska medelklassen

Familjen Hale har visserligen tillhört den aristokratiska medelklassen, men de har levt sina liv i all enkelhet utan tillgång till varken lyx eller överflöd. Mr. Hale har i egenskap av präst levt med sin fru, Mrs. Hale, i det pittoreska samhället Helstone i södra England. I samband med utträdet ur Church of England, orsakad av samvetsqual som inte presenteras närmare än så, förlorar familjen sitt anseende. Både vänners och samhällets förtroende är borta. Den första av två anledningar till varför Mr. Hale väljer att söka sig långt bort från Helstone är så att familjen kan börja om på nytt. Den andra anledningen är att faderns äldsta vän och Margarets gudfar, Mr. Bell, har kontakter i Milton och han stöttar Mr. Hale igenom denna samvetets kris. Avskärmade från den verklighet de känner till tvingas familjen att rota sig i den främmande industristaden Milton. Familjen har enligt Margaret nått sin lägstanivå och kan inte få det mycket sämre. (s. 63) Detta verkar gå upp för Margaret då hon frågar fadern varför valet föll på Milton. Han förklarar med att han måste förtjäna levebröd för familjen och Margaret utbrister: "Bread for your Family! I thought you and mama had - and then she stopped." (s.36) Familjen har förlorat sitt anseende i samhället och tillgången till relationer som kan hjälpa dem är begränsade till faderns vän, Mr. Bell. Margarets chock om att fadern måste lönearbeta för att förtjäna sitt uppehälle avslöjar att det inte verkar finnas några ekonomiska tillgångar att utnyttja. De har således förlorat både det sociala och ekonomiska kapitalet. Men, vad är det då som särskiljer familjen från den nyrika medelklassen? Det kulturella kapitalet kvarstår och då fadern är utbildad vid Oxford kan han undervisa medelklassens män i Milton. På grund av sin utbildning hamnar Mr. Hales studenter i beroendeställning till honom och detta ger honom makt och anseende i det nya samhället i Milton. Familjen genomgår en så kallad vertikal nedförflyttning i det fält de har tillhört, den aristokratiska medelklassen. De befinner sig på marknivå i förhållande till den sociala stege som medelklassen vill klättra upp på.

Väl på plats i den nya staden ställs familjen inför problem då inflationen i industristäderna

har resulterat i dyrare boenden. Vad som hade gett familjen Hales ett rymligt hus med stor trädgård i Hampshire ger dem knappt ett hus med tre sovrum i en förort till Milton. Familjen lyckas inte heller hitta en hushållerska som accepterar den lön som familjen kan erbjuda. Kvinnorna som intervjuvas för arbetet beskrivs komma med oartiga motkrav gällande arbetstider och lön eftersom de uppger kunna tjäna mer pengar i industrierna. (s.65) Med tillgång till ett utbud vad det gäller inkomster erhåller de möjligheten att ställa krav, allt enligt devisen tillgång och efterfrågan. I södern hade en kvinna inte kunnat förhandla på detta sätt. Där bestod majoriteten av människorna på landet fortsatt av jordbrukande bönder. De arbetade antingen på mark de själva arrenderade, eller så arbetade de på andra gårdar som piga eller dräng, till mycket låg betalning. Hade de tur kom de i anställning som tjänstefolk hos herrskap. Detta kontrasterar nordmänniskan mot sydmänniskan, som tidigare beskrivits som fri och levande. Det tycks ironiskt uttryckt och Gaskell verkar ställa sig frågan vem som egentligen är fri. Det framstår som att industrialiseringen gett arbetarna i norr en möjlighet som bönderna i söder inte har tillgång till - valmöjligheter.

I samband med att familjen besöker huset för första gången beskrivs hur inredning och tapeter formar en vulgär stil, något de inte tidigare mött i London. Margaret uppmuntrar och försäkrar sin far om att hans bokhyllor, fyllda med böcker, kommer att skymma de smaklösa och färgstarka tapeterna. (s.57) Det framstår som att elegans inte kan köpas för pengar, utan är något som kommer med tradition. Böcker blir bärare för den rika kultur som familjen för med sig in i det nya hemmet. Ekonomiskt kapital förmedlas via materiella ting, till exempel via de matchande gardinerna och stolöverdragen i chintz, ett mönstrat bomullstyg från Indien.⁵¹ På det lilla serveringsbordet beskrivs hur kokoskakor ligger upplagda på ett fat och en korg är full med apelsiner och röda amerikanska äpplen.(s.73) Alla dessa ting markerar den smak och den konsumtion som familjen har och detta särskiljer dem från andra grupper.

Den nyrika medelklassen

Det förekom mycket kapitalspekulering vid den aktuella tiden för romanen vilket medförde att många män, med avsikt att komma över lockande rikedomar satsade sina tillgångar i råvaror, som till exempel bomull, eller i utbyggnad av järnvägen. Lyckades de behövde de varken tillgång till traditioner eller ett anrikt familjenamn för att göra karriär inom industrin.⁵² Alla hade dock inte Fru fortuna med sig. De stora riskerna med spekulering exemplifieras i romanen genom Mr. Thorntons far som spekulerade vilt och förlorade allt. Efter detta begick

---

⁵¹ Chintz. <http://www.ne.se/enkel/chintz>, *Nationalencyklopedin*, hämtad 2014-05-22.

⁵² E. J Hobsbawm, *Industry and empire: from 1750 to the present day*, 1999, s. 62

fadern självmord och den kvarvarande familjen tvingades arbeta sig tillbaka upp den hårda vägen och framgången kom via eget blod, svett och tårar. (s.78) Detta indikerar att framgång kan komma på olika sätt, via spekulation eller hårt arbete.

I kontrast med det aristokratiska medelklasshemmet beskrivs Thorntons nyrika hem som dystert välmöblerat utan att visa på mänsklig omsorg. Utöver en sex volymer uppsättning av bibelkommentarer saknar hemmet böcker. Detta förmedlar brist på kunskap och kulturellt kapital. Familjen har dock ekonomisk köpkraft och kan köpa de ting som ger makt i samhället. Ta till exempel pianot som Mr. Thorntons syster över ihärdigt på. Trots detta framstår hon som en undermålig pianist. (s.71) Hon utgör ett praktexempel på hur den nyrika medelklassen, i dess försök att efterlikna den aristokratiska medelklassen, ter sig desperat. Detta får mig att tänka på den danska filosofen Sören Kierkegaard och det han benämner som *dussinmänniska*. De har ingen egen smak utan följer i andras spår; viljelösa och svaga. Mode skapar dussinmänniskor eftersom man är beroende av den allmänna smaken.⁵³ I ett samtal med Margaret om musikutbudet i Milton gör systemen klart att man kan vara säker på att få ta del av den absolut senaste musiken från London varvid Margaret kontrar med att fråga om hon endast tycker om musiken för att det är den senaste och inte uppskattar musiken för vad den är, varvid systemen snabbt byter ämne. (s.89) Systemens okunskap om musik görs tydlig och förmedlar den brist på smak som särskiljer den nyrika från den aristokratiska medelklassen.

Salongen beskrivs med rosa och guld på väggarna. Gardinerna är i spets och rummet beskrivs som fylld med textila prydnader, vars enda syfte är att smycka hemmet utan att bidra med någon praktisk funktion. (s.103) Den exceptionella renligheten skapar en kylig och frostig stämning som förmedlar en oangenäm känsla. Vid en stor middagsbjudning som familjen anordnar, skildras arrangemanget av Margaret som storslagen och påkostad. (s.146) Middagens rätter beskrivs som alltför överflödiga vilket medför en brist på elegans som en mer måttfull tillställning hade bidragit med. Hemmet, med all dess extravagans beskrivs som tröttsamt för ögat. Skillnaden mellan hemmets insida och spinneriets kala fulhet utanför fönstret påminner om varifrån rikedomerna har kommit. På frågan om det inte hade varit angenämnare att flytta till utkanten av Milton för att undkomma spinneriets och arbetarnas oljud, försvarar sig den stolta modern, Mrs. Thornton, med att familjen inte har blivit så fina att de önskar glömma källan till den rikedom och makt som familjen erhållit. Detta indikerar att det finns en åtskillnad och antagonism inom den nyrika medelklassen, då flera familjer beskrivs leva i luxuösa hus, avskärmade från stadens oväsen och oangenäma dofter.

---

⁵³ Søren Kierkegaard, *Antingen - eller: ett livsfragment*: kommenterad utgåva. D. 2, 2002, s. 153 ff.

Förhållandet mellan arbetarklassen och medelklassen synliggörs när Mr. Thornton uttalar sig om sina arbetare. Bland annat kallar han dem ignoranta och utbildade dårar som inte bör lägga sig i arbetsgivarnas sätt att driva spinnerierna.(s.132) Han bannar också parlamentarikerna för att lägga sig i handeln i norr. Han är mycket tydligt påverkad av den så kallade Manchesterliberalismen, vilket var en ekonomisk lära som förespråkade frihandel. Politiskt skulle det finnas så få statliga förordningar som möjligt och slagorden *laissez faire-laissez passer*, betydande låt gå-låt passera, signalerade detta.⁵⁴ Anhängarna vände sig kraftigt emot den protektionistiska och konservativa politik som fördes i syfte att skydda de engelska lantbrukarna. Bland annat hade de krävt att spannmålslagen som hade införts 1815 skulle upphävas. Importtullarna innebar att priset på mat höjdes och de redan hårt pressade industriarbetarna i norr, vilka redan levde på existensminimum, krävde högre löner. Detta resulterade i många konflikter mellan industriägarna och arbetarna och flera strejker utbröt.⁵⁵

I ett samtal mellan Mr. Thornton och Mr. Hale som föranleds av att Platons *Staten* på tur att läsa kommer de in på en diskussion om hur landet bäst styrs. Där visar Mr. Thornton sitt ogillande för den konstitutionella monarkin som råder. Han menar att i framtiden är kanske män, kvinnor och barn mogna för att leva mer jämställt i en republik. Till dess, likt barn som behöver bestämda regler och en sträng hand, behöver ignoransen och fräckheten hos arbetarna vägledas med en fast hand hos en klok despot. (s.110)

Över en middagsbjudning kring samtalsämnet gentleman, delger Mr. Thornton sin syn på begreppet. Han menar att en man är mer än en gentleman eftersom den senare endast visar hur en man är i relation till andra. Begreppet tar inte hänsyn till hur man ställer sig till sig själv och till det liv man lever. Dessa egenskaper framkommer i situationer där man likt Robinson Crusoe prövas i sin styrka, uthållighet och tro. (s.150) Det finns en mycket religiös underton i uttalandet, och kontrasterar den engelska poeten John Donnes *No man is an island* från 1624. Mr. Thornton tycks istället praktisera uttrycket *ensam är stark*. Längre fram ställer Margaret Mr. Thornton till svars för sitt uttalande när hon i samband med arbetarrevolten kräver en mänsklig reaktion: "Speak to your workmen as if they were human beings. Speak to them kindly. [...] If you have any courage or noble quality in you, go out and speak to them, man to man." (s.161) Istället för att se på arbetarna som djur eller som redskap i en fabrik beordrar hon Mr. Thornton att se dem som de individer de är.

---

⁵⁴ Manchesterliberalism. <http://www.ne.se/manchesterliberalism>, Nationalencyklopedin, hämtad: 2014-05-17.

⁵⁵ Anti-Corn Law League. <http://www.ne.se/anti-corn-law-league>, Nationalencyklopedin, hämtad: 2014-05-17.

Hårt strävande arbetarklassen

Till skillnad från de båda medelklasshemmen beskrivs arbetarklassen med mycket få detaljer. Istället tycks Gaskell använda familjen Higgins hus för att skildra politiska diskussioner som berör arbetarklassen. Lönesättningen, strejk, förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare och fackföreningen är några exempel på ämnen som tas upp. Mr. Higgins beskrivs som en hederlig arbetare, som arbetar hårt och som beskrivs ha gott om kontakter i Milton. Han är engagerad i fackföreningen och är en av initiativtagarna för en ny strejk. Arbetarna kräver högre löner, i motsats till industriägarna som har valt att sänka lönerna. Utöver cash-nexus har arbetarna ingen kontakt med arbetsgivarna, men Higgins rekommenderas av sin att läsa en bok om lönesättningen för att förstå arbetsgivarnas position: "Here's a book written by a friend o' mine, and if yo'll read it yo'll see how wages find their own level, without either masters or men having aught to do with them."(s.211) Citatet associerar jag med ekonomen David Ricardo och hans *The Principles of Political Economy and Taxation* (1817). Hans teorier om tillgång och efterfrågan på arbetare anpassar lönen utan påverkan från varken arbetsgivare eller arbetstagare. Hans teori blev så småningom känd under uttrycket *den järnhårda lönelagen*, ett begrepp som myntades först senare av den socialistiske politikern Ferdinand Lassalle 1866.⁵⁶ Det fanns alltid friska och villiga arbetare som stod på tur för att ta över när andra var oförmögna eller ovilliga till att fortsätta arbeta, vilket bidrar till att hålla lönesättningen nere. Mr. Higgins beklagar sig över att innehållet i boken och menar att kunskapen går in genom det ena örat och ut genom det andra. (s.211) Orden säger honom ingenting och den kunskap han har om klasskampen har kommit via fackföreningsmöten och i diskussion med andra arbetare.

När den unga Bessy Higgins avlider på grund av de lungproblem hon ådragit sig via arbetet i spinneriet blir hon en symbol för de tusentals människor som dog på grund av ohälsosamma arbetsmiljöer, i en alltför tidig ålder, under den här perioden. Att installera fläktar i syfte att rena luften från bomullsludd ansågs som en onödigt hög utgift av industriägarna och bedömdes inte ge någon ekonomisk avkastning.(s.94) Det mänskliga lidandet fanns det ingen empati för.

Som en av de drivande för fackföreningen ställs Mr. Higgins som ansvarig för den misslyckade strejken. Hans chanser att få arbete inom textilindustrin i Milton är därför mycket begränsade. Som fackföreningsman känner han sig skyldig till att ha drivit sin granne i

---

⁵⁶ Järnhårda-lönelagen, <http://www.ne.se/järnhårda-lönelagen>, Nationalencyklopedin, hämtad: 2014-04-27

graven. Denne hade inte klarat av att se sina åtta barn svälta ihjäl under strejken och han var en av dem som deltog i den revolt som till stor del orsakade att strejken misslyckades. Han väljer därför att begå självmord. När också frun kort därefter avlider i lungsjuka står de föräldralösa barnen på bar backe utan att ha någon som sörjer för dem. Här gestaltas det hårda livet för arbetarklassen. Det existerar inget skyddsnet i samhället, och utan släkt eller goda grannar som kan hjälpa med försörjning, var 1800-talets arbetare endast ett snedsteg från misär.⁵⁷ Margaret försöker hjälpa Mr. Higgins då han beslutar att ta sig an barnen, bland annat genom att hemskola de små barnen till att lära sig läsa.

Vad som är mycket viktigt är hur arbetarfamiljen framställs i romanen. Mr. Higgins framställs som en man med stark moral. Mr. Thornton uttrycker själv att han aldrig hade kunnat agera på det sätt som Mr. Higgins gör då han tar hand om grannbarnen. (s.296) Det förmedlar en storsinnet och beskyddarinstinkt. Till skillnad från medelklassen som talar mycket om vad en gentleman innebär framstår Mr. Higgins som en man som både är sann mot sig själv, enligt Mr. Thorntons tidigare klargörande, och som en gentleman – in praxis. Arbetarfamiljen gestaltas med mycket värme och omtanke. De möter sorg och nedslag precis som alla andra människor. Gaskells motiv till att skildra arbetarfamiljen på detta sätt skulle kunna förklaras som ett försök att övervinna medelklassens syn på arbetarklassen som känslolösa och djuriska.

Möten och motsättningar

Du kan tillsynes förlora dina vänner och ditt anseende, bli fattig och stå utan tillgångar, men har du tillgång till kulturellt kapital så har du tillgång till något som inte kan gå förlorat. Kunskap är makt! Arbetarklassen står under den viktorianska perioden utan tillgång till några av de tre kapitalen, och deras möjlighet att genomföra förflyttningar mellan klasser är nästintill obefintlig. Mr. Higgins beskrivs ha svårt att ta till sig kunskap från böcker och han har ingen utbildning. Livserfarenhet är basen till Mr. Higgins kunskap och han står utan skolad bildning. Marx menade att klass är något som förvärvas genom arv, och något som du inte kan förlora eller förändra. Under den viktorianska perioden är detta för det mesta överensstämmande eftersom arbetarklassen inte har tillgång till några av de kapitalformerna som Bourdieu talar om. Först 1880 när England får allmänna och kostnadsfria skolor förändras detta. Då förflyttas fokus i utbildningen från religion till en mer omfattande utbildning, som involverar teknik och naturvetenskap. Det Mr. Higgins inte klarar av under

---

⁵⁷ Hobsbawm, 1999, s. 133

sin generation, med att ta till sig ny politisk kunskap och ekonomiska teorier ur böcker, kommer de barn han lämnar efter sig möjligen kunna klara av. I och med detta kan arbetarklassen börja erhålla ett kulturellt kapital, som inte kan gå förlorat.

Vad det gäller nyrika medelklassen försöker de tillskansa sig ett kulturellt kapital genom utbildning. Det blir synligt då Mr. Thornton med Mr. Hale som lärare skolas i klassisk litteratur med grekiska författare som Homeros och Platon. Genom att tillgodogöra sig utbildning i form av klassisk litteratur och moraliska diskussioner, erhåller han ett kulturellt kapital. Detta gör att han liksom den aristokratiska medelklassen får tillgång till samtliga kapitalgrupper. Enligt Bourdieus teori har han nått högt på den sociala stegen och kan därutöver göra en transversal förflyttning, det vill säga han genomför en klassresa.

Slutsats

De redskap som jag har använt mig av i den här studien har hjälpt mig att rama in och fånga upp små nyanser. Med Bourdieus klassteori och begrepp om kapitalformer, har jag kunnat studera och förstå förhållandet mellan dels medelklassen och arbetarklassen, dels inom de sociala rummen med till exempel den nyrika i förhållande till aristokratiska medelklassen och industriarbetarna jämte de agrara arbetarna. Den marxistiska litteraturteorin, med Williams, har hjälpt mig att ställa romanen mot samhället. Med Williams begrepp i åtanke har jag valt ut citat för att visa hur Gaskell avspeglar det viktorska samhällets sociala geografi.

Berättelsen inleds *in medias res*, det vill säga vi kommer mitt in i handlingen. Därefter förflyttas fokus och tidigare skeenden blir klara. Det första kapitlet handlar om att etablera kontraster mellan karaktärerna, och för att markera utgångspunkten för Margaret Hale. Kontraster och motsatser är ett grepp som Gaskell använder sig frekvent av: geografiskt genom nord mot syd, sociala konventioner mellan man mot kvinna och dominansförhållande mellan herre och tjänare. Men till sist och ända är *North and South* en roman som handlar om det antagonistiska förhållandet mellan medelklass och arbetarklass.

Som jag tidigare kommenterat är romanen skriven i realistisk stil, där Gaskell med trogna verklighetsskildringar målar upp omgivningen. Hon använder sig av olika stilistiska medel för att få skildringarna reella. Miljöporträtten utgår från olika geografiska orter och samhällen, där skillnaden mellan nord och syd görs synliga med hjälp av levande naturskildringar. Gaskell förmedlar omgivningarna, liksom en tavla som läsaren kan betrakta. Detta är oerhört effektivt för att synliggöra skillnader mellan olika platser, vilket bidrar till att stämningen byggs upp. Därutöver skildrar Gaskell sociala rum med olika fält. De står som representanter för större samhälleliga strukturer, där till exempel familjen Thornton och deras hem

representerar den sfär som den nyrika medelklassen rör sig i. I egenskap av kapitalägande medelklass ställs de mot den egendomslösa arbetarklassen som utgör det andra sociala rummet. Här tycks det underliggande motivet vara att behandla förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare. Politiska förändringar i parlamentet, ekonomiska läror och filosofiska ideologier är synliga i romanen där jag anser att fiktionen är skapad utifrån historiciteten i romanen. En annan realistisk markör är användningen av dialekt. Hon låter arbetarklassen i sina anföringar att tala med dialekt och det ger effekten av en realistisk skildring av arbetarklassen.

Gaskell ger förvånansvärt få beskrivningar av karaktärerna, istället sker de genom intertextuella referenser. I slutet av romanen, beskrivs Margarets beteende: ”She [...] is only just beginning to thaw a little from her Zenobia ways.”(s.375) Zenobia var en kvinnlig härskare som var en drottning i den romerska kolonin Polmyra. Hon erövrade Egypten och deklarerade sig självständig från Rom.⁵⁸ Det är på detta sätt Gaskell arbetar med att förse sina karaktärer med egenskaper, i det här fallet tillskrivs Margaret styrka, mod och självständighet via Zenobia.

Innan jag avslutar, är det på plats att bemöta Williams uttalande om att *North and South* har mindre udd än *Mary Barton*. I den senare tar sig Gaskell in i arbetarnas kvarter. Läsaren får husera och bekanta sig med deras omgivning. Sjukdom och död är endast ett ögonkast bort. Läsaren får också erfara arbetarnas tankar och känslor. Det är svårt att inte beröras av misären som människorna lever under. Vad jag saknar är representation av den andra sidan i någon form av motvikt. Den får jag i *North and South*. Arbetarna ges visserligen inte lika stort utrymme och skildringarna av den miserabla omgivningen uteblir. Istället är det förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare som undersöks. Den nyrika medelklassen är de som framställs som hänsynslösa, giriga och omänskliga. Även den aristokratiska medelklassen får sig en känga för sin ovilja att förändra samhället. Gaskell lyfter fram att arbetarklassen i både nord och syd har det svårt. Även om orsaken skiljer sig har de båda en kamp framför sig. En kamp för mer rättvisa förhållanden. En klasskamp. Det jag ser är inte en roman utan udd. Det är en roman som under skyddskappan av klassisk litteratur, som Platons *Staten* är, närmar sig en ideologi som för tiden talar om kollektiv och kunskap som vägvisare för framgång och där egendom korrupperar. Hon ger inte sin läsargrupp, medelklassen, en besk oliv som får dem att bemöta texten defensivt, vilket skedde med *Mary Barton* och framförallt *Ruth*. Istället

---

⁵⁸ Zenobia. Matthew Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire*, 1994, s.600

påverkar hon sina läsare mer subtilt till att ta ställning för de orättvisor som arbetarklassen utsätts för.

Avslutande del

Referenslista

Primärlitteratur

Gaskell, Elizabeth Cleghorn, *North and South: an authoritative text, contexts, criticism*, 1st ed., W.W. Norton, New York, 2005

Sekundärlitteratur

Bourdieu, Pierre, *Kultursociologiska texter*, 4. uppl., B. Östlings bokförl. Symposion, Stockholm, 1994

Chapman, Alison (red.), *Elizabeth Gaskell: Mary Barton, North and south*, Icon, Trumpington, 1999

Claybaugh, Amanda, *The novel of purpose: literature and social reform in the Anglo-American world*, Cornell University Press, Ithaca, 2007

Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Det kommunistiska manifestet* [Elektronisk resurs], Stockholm, 1903 <http://runeberg.org/komanifest/> hämtad: 2014-05-16

Halldén, Ruth, *Radikaler & viktorianer*, Atlantis, Stockholm, 2004

Hobsbawm, E. J., *Industry and empire: from 1750 to the present day*, Penguin, London, 1969 [1999]

Holgersson, Ulrika, *Klass: feministiska och kulturanalytiska perspektiv*, 1. uppl., Studentlitteratur AB, Lund, 2011

Jonsson, Stefan. "Marxistisk litteraturteori". *Litteraturvetenskap - en inledning*. Red. Staffan Bergsten. Lund: Studentlitteratur, 2006.

Kierkegaard, Søren, *Antingen - eller: ett livsfragment* : kommenterad utgåva. D. 2, Nimrod, Guldsmedshyttan, 2002

Matus, Jill L. (red.), *The Cambridge companion to Elizabeth Gaskell*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007

O'Brien, Patrick K. & Quinault, Roland E. (red.), *The industrial revolution and British society*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1993

Sanders, Gerald DeWitt, *Elizabeth Gaskell*, Yale Univ. Press, New Haven, 1929

Scott, John & Marshall, Gordon (red.), *A dictionary of sociology* / [Elektronisk resurs], 3rd ed. rev., Oxford University Press, Oxford, 2009

Stoneman, Patsy, *Elizabeth Gaskell*, 2. ed., Manchester University Press, Manchester, 2006

Uglow, Jennifer S., *Elizabeth Gaskell: a habit of stories*, Faber and Faber, London, 1993

Wikander, Ulla, *Kvinnorbet i Europa 1789-1950: genus, makt och arbetsdelning*, [Ny utg.], Atlas, Stockholm, 2006

Williams, Raymond, *Culture and society 1780-1950*, Penguin, Harmondsworth, 1958[1976]

Wright, Terence, *Elizabeth Gaskell: "we are not angels" - realism, gender, values*, Macmillan, Basingstoke, 1995

Övriga källor

Artiklar

Brown, Maggie, "BBC turns its back on period glitz with gritty look at working-class Manchester" *The Observer*, 2012-12-01 <http://www.theguardian.com/tv-and-radio/2012/dec/01/bbc-gritty-look-working-class>, hämtad: 2014-04-03

Cody, David, "The Gentleman", *The Victorian Web* <http://www.victorianweb.org/history/Gentleman.html> , senast ändrad: 2004-04-01 hämtad: 2014-05-27

Diniejkó, Andrzej, "Thomas Carlyle and the Origin of the 'Condition of England Question'" *The Victorian Web*, <http://www.victorianweb.org/authors/carlyle/diniejkol.html>, senast ändrad: 2010-01-04, hämtad: 2014-04-08

Elektroniska föreläsningar

Nilsson, Magnus, "Litteratur som klasspolitik", *ABF play*, <http://www.abfplay.se/Video/Player/1711>, publicerad: 2013-04-06, hämtad: 2014-03-31

Merryman, John, *Middle classes*, Yale University “European Civilization, 1648-1945 (HIST 202)” längd:50.36 publicerad: 2009-09-02 hämtad: 2014-04-03

<https://www.youtube.com/watch?v=zEk1JAKyv4&index=9&list=PL5D92C8FFB08155EF>

Uppslagsverk

Anti-Corn Law League. <http://www.ne.se/anti-corn-law-league> , *Nationalencyklopedin*, hämtad: 2014-05-17.

Chintz. <http://www.ne.se/enkel/chintz> , *Nationalencyklopedin*, hämtad 2014-05-22.

Cottonopolis. <http://www.oed.com/view/Entry/42499?redirectedFrom=cottonopolis&> *OED Online*. Oxford University Press. hämtad: 2014-05-14

Damask. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/150470/damask> *Encyclopaedia Britannica*, hämtad: 2014-05-18

Järnhårda-lönelagen, <http://www.ne.se/järnhårda-lönelagen>, *Nationalencyklopedin*, hämtad: 2014-04-27

Klass. <http://www.ne.se/enkel/klass> , *Nationalencyklopedin*, hämtad: 2014-03-27

Manchesterliberalism. <http://www.ne.se/lang/manchesterliberalism> , *Nationalencyklopedin*, hämtad: 2014-05-17.

Zenobia. Bunson, Matthew, *Encyclopedia of the Roman Empire*, Facts on File, New York, 1994, s.600